

STJEPAN HRANJEC
Čakovec

PUČKI KALENDARI U SJEVEROZAPADNOJ
HRVATSKOJ

VOLKSKALENDER IN NORDWESTKROATEN

In dieser Arbeit wird auf die Bedeutung und die Funktion des Kalenders hingewiesen, eines spezifischen Lesestoffs für breite Volksschichten, mit einer Sonderbesprechung der Kalender aus dem nordwestlichen Teil Kroatiens.

Premda se prvi hrvatskokajkavski kalendar pojavio već godine 1653., istom tek u 18. i posebice u 19. stoljeću možemo registrirati njegovu jaču pojavnost, time i funkciju. U tome se povijesnom razdoblju koncepcija kalendarskog štiva mijenjala, točnije: dopunjavala, a i sam naziv mu ne bijaše jednoznačan. Doslovce, kalendar (lat. *calendae*) je »i skup odredaba o razdiobi vremena na dane, tjedne, mjesece i godine« i »knjiga ili list s datumima za vođenje računa nastupanja različitih pojava« (Klaić). Uostalom, i Belostenec tumači da je **calendarium** »gde se chins i imena dussnikov pisu... Legister ili knyiga, vu koje se dacha, stibra i osztali varaski dohotki popissuju«, a Jambrešić pak: »Calendarium, meszechnik, kniga vszeh meszeczev, Chesz leto, dneve vu szebe zadersavajucha, vulgo Kalendar«. Dakako, u ovoj prigodi riječ je o štivu na koje upućuje A. Jambrešić.

Dosad se o kalendarima raspravljalo vrlo skromno;¹ kao i ukupna tzv. pučka književnost, kojoj kalendar pripadaju, sva je ta produkcija držana manjevrijednom, čak se i proglašava – pored pisane i usmene književnosti – trećim književnim fenomenom.² U najnovije doba sav svoj znanstveni interes afirmaciji te književnosti posvećuje Divna Zečević.³

Vrijednostna označnica pučke književnosti, time i kalendara, aktualizira temeljno pitanje, temeljni odnos, onaj između didaktičnosti i umjetnosti. Što je književnost, koja joj je funkcija, je li to pouka, ljepota (riječi), zabava ili sve troje? Kalendarsko štivo u tome nam je pojašnjavanju možda najzornijim primjerom.

Ponajprije, kalendarima **shematiziranu strukturu**. Svi noviji kalendar, ne samo kajkavski, sadrže ove cjeline:

a) kalendarij, »knjiga vseh mesecov«, popraćen narodnim izrekama o vremenu, a u nekima su uz mjesece i prostori za bilješke (o dužnicima ili kakvim događajima vezanim uz pojedine nadnevke, a u smislu pojašnjenja što nam je formulirao Belostenec);

b) blok popularnih praktičnih članaka, obiteljskih i gospodarskih savjeta te književnih (počesto »književnih«!) radova mahom pučkih pisaca;

- c) zabavni dio, **nekaj za kratak čas**;
- d) sajmovnik, pregled sajмова i prošćenja;
- e) obavijesti, reklamni dio.

Shematiziranost nije slučajnost ili neinventivnost. Naprotiv, ona nam zapravo otkriva funkciju kalendara u smislu: svijet je trajan, mijenja se samo čovjek. Red (stvari, vrijednosti) vječno je utvrđen, vječne su i moralne vrijednosti, pa nije onda neobično što se tiskaju i stoljetni kalendari. Posrijedi je »koncepirani red« (Zečević).

Drugo je obilježje kalendarskog štiva **didaktičnost, pouka**. Spominjani odnos (problem didaktike i umjetnosti (estetičnosti) morao bi se, zapravo, premjestiti s kalendara na čitatelja. Naime, činjenica je da su se tiskali razni kalendari, osobito u 19. stoljeću, potvrđuje da su nailazili na zahvalan prijem. Sastavljači, urednici i autori kalendara znali su: kalendar je u prvome redu pouka i poduka, posebice tada kad je pred nacionalnom zajednicom bila kakva prijelomna zadaća – nije slučajno što su kalendari zaredali baš za hrvatskog narodnog preporoda (Mikloušić, Rožić, Rakovac, Platzer).

Treće obilježje kalendarskih tekstova je **konzervativizam, regresivnost** (sve u skladu s mišljenjem o vječno potvrđenim vrijednostima) i **idealizacija** (to jest, među ostalim, zaziranje od stvarnih, aktualnih socijalnih i društvenih problema). Da bi pouka bila uvjerljivija, rado se posize za činjenicama, zapravo pseudorealitetom: o nekom događaju izvješćuje se u duhu pučke književne riječi (uopćena lokacija, preuveličavanje, crno-bijela tehnika). U tom su »činjeničnoznanstvenom« smislu objavljivana i pučka stoljetna predskazivanja vremena (u stihu), što je za D. Zečević »poetizirana naiva«.

U skladu s gore rečenim, kalendari su slabo ili nikako pratili aktualna politička zbivanja. Nije to zato što je svako zabavno štivo neangažirano (makar je posizanje za zabavom iskazivanje stava!), nego upravo poradi težnji za vječnim, nepromjenljivim vrijednostima, prihvaćanja stvari »kakve jesu«. Kalendari su – izuzmemo li pretpreporodno doba – politički regresivni, a ako pak i objavljuju kakve međunacionalne i političke teme, to je onda pozivanje na opće bratstvo, slavenstvo. Stoga je i aktualna vlast podupirala izlaženje kalendara.

* * *

U ovoj prigodi posebice nas zanima kalendarska bibliografija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, dakle oni kalendari što su objavljivani u Varaždinu i Čakovcu, posebice u 19. i početkom 20. stoljeća. Njima, kalendarima, posvjedočuje se kulturni rejting Varaždina (s konca 18. i početka 19. stoljeća) te odzrcaljuju političke prilike u Međimurju, posebice nakon godine 1861.

Godine 1823. izlazi u Varaždinu **Novi Varasinski Kalendar** koji ubrzo, 1826., mijenja ime u **Horvatzki kalendar za prozto leto ...** Pod tim imenom objavljivan je od 1826. do 1847. godine. Isprva mu je nakladnik Ivan Sangilla von Friendsberg koji 1821. otvara i svoju tiskarnicu. Neko vrijeme (1825.–1829.) kalendar je uređivao Tomaš Mikloušić. Nakon smrti Sangille 1832. tiskaru kupuje njegov zet Josip Platzer, koji se već potpisuje kao nakladnik kalendara za **prozto leto 1834**. Ti su kalendari – pisani, dakako, kajkavštinom – donosili uobičajeno štivo: kalendarij, potom **Vpametjemanya za Polyodelavce**, razno poučno književno štivo – pripovijesti, basne, te napitnice s poslovički formuliranim naslovom iz čega se zaključuje »sadržaj«: **Bratcha draga! vreme nashe jezt kano kupicza; Ni vekshe Bogacztvo kak mirno sivlenye; Da z-szerdczem brez muke jos sivel bush ti.**⁴

Inače, početkom 19. stoljeća obitelj Platzer (u knjižarstvu su djelovala tri: Josip stariji, Josip mladi i sin Stjepan) tiska gospodarski kalendar na latinskom jeziku, **Calendarium juridico oeconomicum** (rijetkost u sadržaju: kretanje vrijednosti valuta od 1799. do 1811. godine!).

Isto tako, uz Platzerove svakako valja spomenuti i tiskanje kalendara na njemačkom jeziku **Varasdiner Schreibkalendar** (für alle Stände des Königreiches Croatien), tamo od 1843. pa do konca stoljeća, 1896. (prema očuvanim primjercima u Varaždinskom muzeju). Zanimljivost je

tih kalendara što se osim njemačkog javlja i hrvatski jezik i to u reklamnom dijelu, u kojem se čitatelji izvješćuju o hrvatskim knjigama.

Premda su tiskani u Zagrebu, spomenuti nam je i dva stoljetna kalendara jer su djelomice vezani za Varaždin. Godine 1819. stenjevečki plebanuš Tomaš Mikloušić objavljuje **Ztoletni Kalendar iliti Dnevnik Ztoletni do Leta 1901. Kasuchi**. Godine 1849. doživio je drugo izdanje, a »u osmom deceniju XIX. vijeka«⁵ i treće u Varaždinu, no ne više na kajkavštini. Drugi je stoljetni kalendar varaždinskog profesora Antuna Ružića, **Horvatzki Ztoletni Kalendar od leta 1818. do 1919.**; doduše, već u podnaslovu se navodi da je **iz najbolsheh nemskeh ztoletneh Kalendarov skupzosen**.

Posve drukčije stanje – ne samo s kalendarima – nalazimo u Međimurju. Otrgnuto 1861. od svoje matice, Međimurje je čak do konca 1. svj. rata trpjelo mađarizaciju, jače izraženu nakon Austro-ugarske / 1867.) i Ugarsko-hrvatske nagodbe (1868.). Vlasti su znale da škola i pisana riječ u odnarođivanju imaju presudnu ulogu, pa 1879. otvaraju mađarsku učiteljsku školu a 1884. (do 1918.) započinju izlaziti dvojezične novine »Murakoz-Međimurje« i **Međimurski kalendar**. Pokretač im je i glavni urednik profesor učiteljske škole Josip Margitai.

Upravo skrb oko izdavanja kalendara svjedoči kakvu funkciju za vlast kalendar ima: njime su se neutralizirali bilo kakvi (eventualni) proturežimski tonovi, naprotiv, nastojale su se isticati vječne moralne vrijednosti (pod mađarskom kapom) lišene bilo kakvog domoljubnog naboja. Za potkrepu izdvojimo dva godišta spomenutog kalendara.

U prvom godištu **Međimurskog kalendara za prestupno leto 1884.** (sastavil za **međimurskoga puka M. J.**, nakladom knjižare Filipa Fischela) urednik Margitai obraća se **dragim međimurcima** (s malim »m«), pojašnjavajući nakanu knjige, među ostalim i: »Ona vam hoće po vašem jeziku pripovedati, kak su negda naši starci našu dragu domovinu branili, pokaže vam s kakovom težkoćom su nam je zadržali«. (str. 1 iz predgovora). U dijelu **Međimurske pučke pesme** pored ljubavnih tiskane su i neke ratne pjesme. Jedna od njih je i **Pesma od vojaka**. Navodimo je kao dokaz kako se i pučkom pjesmom (njenim prepariranjem) širila mađarizacija. Popijevka je popularna i danas u izvođenju folklornih grupa, no ne pjeva se treća strofa (jer je i inače pjesma zaokružena cjelina s prve dvije):

Tri dni mi je kak sam došel z tabora,
Pala mi je koncu z oge potkova;
»Kovač majster potkovaj mi konjiča,
Kaj bum jahal tam, gde moja grlica«.

Svetel mesec svetli meni ovu noć,
Kaj bum jahal k mojoj dragoj čelu noć.
Neće meni jasno sunce svetiti,
Neće mene moja draga ljubiti.

Vu Čakovcu su kasarne visoke,
Gde zbiraju fajne dečke magjarske.
Magjarskimorsagu fajni dečki su,
Koji Ernest regimenta služiju.

Treća strofa očito je, ne uklapa se sadržajno prvim dvjema. Očito je da je »prikrpana« kako bi se ostvarila nakana priređivača – međimurski mladići su »magjarski fajni dečki«. Priređivač i računa s popularnošću te i takve pučke pjesme pa cjelini pridružuje dodatak koji bi onda, skupa s čitavom pjesmom obavio zadanu mu funkciju u puku.

Naposljetku, u rubrici **Sejmi i prošćenja** daje se pregled sajмова s ovakvom podjelom: **Vu Magjarskoj – I. Vu Međimurju, II. Prek Mure; III. Vu Horvatskoj.**

Jedno kasnije godište kalendara, ono za 1911. ljetu već umjesto Čakovca navodi kao mjesto izdavanja – Csakornyia. Kutnyák Simon piše s kakvom se žrtvom brani domovina, Stimecz Gy. »pjeva« o **Posledkima pijanščine** (objavljena je, k tome, i pjesma **Veseli Andraš**, dakle: vužgi brigu na veselje!), a kod **Sejmi i prošćenja** ekonimi su posve mađarizirani. Očito, kalendar je (Margitai!) dosljedno provodio svoju zadaću.

Onda postaje jasnijim poradi čega se koncem 19. i početkom 20. stoljeća javio čitav jedan pokret, utjelovljen u mladim hrvatskim intelektualcima iz Međimurja koji su, školujući se po hrvatskim učilištima, novinskim člancima i objavljenim knjigama digli glas protiv nasilne mađarizacije. Bili su to Luka Purić, Ivan Novak, Juraj Lajtman i Vinko Žganec.

U »Hrvatskom domu« 1876. (srodan kalendaru) objavljen je članak Stjepana Mlinarića – imenjaka i prezimenjaka hrvatskoga preporoditelja iz Preloga – pod naslovom »Crtice iz Međimurja«. Članak Mlinarić želi predstaviti svoj rodni kraj, no očito je da je napis izazvan otrgnućem Međimurja i nagodbenim ugovorima, što izrijeком i potvrđuje: »Mi smo mehak narod, nas u ruke uzeti nije teško. Na takav način postashe nam Magjari gospodari. Mlaki smo u svem, manjka nam samo tvrda volja«. (240) I zato želi reći koju o Međimurju »da pokažemo, da se nismo odrekli Međimurja, koje je na magjarski kraj palo, kao jabuka na susjedno zemljište«. (241) Pored afirmativnih rečenica, u članku ima i rezigniranih konstatacija o nacionalnoj svijesti Međimuraca:

»Kako sam prilično obćio s narodom, zapitah mnoge, da li bi željeli opet pod Hrvatsku doći? – Čujte, što mi odgovoriše:

»Nam je svejedno, bili pod Hrvati ili Magjari, štibra se mora svagdje plaćati, samo neka nam je mir«.

Pitah mnoge: Što si ti, Hrvat ili Magjar?

»Ja niti sam Hrvat, niti Magjar, već sam Međimurac«. (250)

Eto, takva je nažalost bila onodobna međimurska stvarnost i logično je što je mobilizirala mlade hrvatske rodoljube početkom ovoga stoljeća. A članak navese i zato da se, suprotnim primjerom, pokaže kakvo **nije** bilo pisanje u **Međimurskom kalendaru**.

Doista, kalendar Jožefa Margitaja imao je neslavnu ulogu zatumljivanja svega nacionalnog hrvatskog. Nasuprot njemu, hrvatski kalendari u 19. stoljeću odigrali su ulogu koju je naglasio I. Frangeš u recenziji knjige D. Zečević: »Valjalo je ne samo opismenjivati nepregledne mase analfabeta: valjalo se prije svega, boriti i za one malobrojne pismene koji su, s nacionalnog gledišta bili u neprestanoj opasnosti da se odreknu domaćeg štiva...«. A to je praktično iskazano, recimo u »Danici ilirskoj« (br. 33, g. 1839): »Nekima na svem svetu lepšega ni većega pogleda, nego pogledati narod koi, kad se u stražnjoj i najvećoj pogibeli oslobodi i za spasenje najdražje i najsvetije stvari, za spasenje bitja i poštenja svoga u bezufanju za oružje hvata. Tu nestaje svake razlike spola i doba, stališa i koristih; tu su stotine hiljada kao jedna duša (...) U kom puku ovaj duh prebiva, u kom se ovaj plamen po malo piri i goji, taj je – nek i malen bude – strahovit. Nek mu prete silni; on će slobodan i bitja slobode svoje vredan ostati«.

* * *

Izvan je svake dvojbe da su kalendari, i ne samo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, odigrali značajnu ulogu u svome vremenu. Oni nisu bili samo zabava: koncem 18., u 19., pa i u ovom našem, 20. stoljeću kalendarsko štivo bilo je u prvome redu pouka, katekizam života, plasiran na popularan način, onakav kakvim se najlakše moglo doprijeti među sve slojeve. Dakako, kad ga je izdavao domoljub, kalendar je imao i jasnu, štoviše izraženu i nacionalnu usmjeridbu, kad pak ga je tiskao stranac, pretpostavljena je popularnost, prihvaćenost kalendarske forme među svim staležima.

Je li kalendarsko štivo potrebno, štoviše, je li moguće danas? Odgovor nije jednostavan. Valja tek ustvrditi da živimo u doba opće specijalistike, niz je znanstvenih, gospodarskih i inih

disciplina toliko razgranato, s toliko poddisciplina, k tome, naobrazba svih staleža silno se proširila, postala zahtjevnijom, a tu je i svenazočnost medija, poglavito televizije – sve to i još štošta drugo čini doista prosvjetiteljsku nakanu kalendara, njegovu »sveobuhvatnost« ne samo suvišnom pače i nemogućom. Želi li se objavljivati, današnji kalendar, očito je, može računati tek s jednim slojem pučanstva, onim ruralnim, onim koji nije u mogućnosti svakodnevno (poradi naravi svoga zanimanja) pratiti pisanu, tiskanu riječ, nego to može tek za godišnjega predaha, zimi, kad tlo počiva. A to onda pretpostavlja i drukčiju tematsku koncepciju kalendara, prilagodenu njegovu najmasovnijem korisniku.

SAŽETAK

Pučki kalendari posebno su štivo koje je usmjereno potrebama širokih slojeva pučanstva. Jasno, to je određivalo i njegovu koncepciju, njegov sadržaj. A to pak je značilo da je kalendar ponajprije didaktičan, s nizom poučnih tema i savjeta, te da takav – s obzirom da su posrijedi vječne vrijednosti – ima shematiziranu strukturu. Istodobno međutim, on je širio i jačao domoljubni duh, no kad je bio u rukama stranaca, što nažalost bijaše češće, on je u funkciji odnarođivanja.

Sve se te funkcije kalendara zorno vide pri listanju kalendarskog štiva namijenjenog pučanstvu sjeverozapadne Hrvatske od konca 18. do početka 20. stoljeća.

VOLKSKALENDER IN NORDWESTKROATEN

Zusammenfassung

Die Volkskalender sind eine spezifische Lektüre, die auf die Bedürfnisse der breiten Volksschichten gerichtet ist. Es ist selbstverständlich, daß diese Bedürfnisse auch ihre Konzeption, ihren Inhalt bestimmt haben. Dies hat wiederum bedeutet, daß der Kalender an erster Stelle ein didaktisches Lesestück ist, mit einer Reihe von Lehrthemen und Ratschlägen und daß er als solcher – weil es sich um ewige Werte handelt – eine schematisierte Struktur aufweist. Gleichzeitig hat er den Geist des Patriotismus verbreitet und gestärkt; als er aber in den ausländischen Händen lag, was leider öfter der Fall war, hatte er die umgekehrte Funktion – er diente der Beraubung nationaler Identität. Alle diesen Funktionen sind deutlich zu sehen, wenn man durch die Lesetexte der Kalender blättert, die für die Bevölkerung des nordwestlichen Teils Kroatiens vom Ende des achtzehnten bis zum Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts bestimmt waren.

BILJEŠKE

1. Izdvojimo neke radove o kalendarima:
 - Vladoje Dukat, »Iz povijesti hrvatskog kalendara«, Narodna starina, knj. II., Zagreb, 1923.
 - Vladoje Dukat, »Tomaša Mikloušića rad oko kalendara« Nastavni vjesnik«, knj. XXXIII., Zagreb, 1925.
 - Miroslava Despot, »Kalendar, njegov postanak i razvoj«, »Kaj«, 12, Zagreb, 1972.
2. Značenjski, pojam bi se mogao odčitati i kao »međuknjiževnost« (književnost između dviju književnosti!), no u praksi je često tumačen vrijednostno, kao treći po redu vrijednosti!
3. Spomenimo posebice njezinu »Pučku književnost« u »Povijesti hrvatske književnosti« (Zagreb, 1978.) i »Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća«, I. i II. dio, »Revija« Osijek, 1982.

4. U pojedinim godištima našlo se i dragocjena, informativna štiva. Primjerice, u kalendaru za 1844. godinu čitamo **Razgovor dviuh Horvatah u Varašdinu na šetališču** u kojem ima i vrijednih podataka o tadašnjem Varaždinu: »Ovaj varaš jest malen, jedva da broji 9000 dušah, ništa nemanje sve pomalo se diže nešto od pojedinih ljudi, nešto od strane starešinstva, što pojedinim diku čini, jesu fabrike: 1. dve od tabaka, 2. od žutjenice Cikorie, 3. inkaše štirke, 4. Gladila srebernog Silberglatte, 5. tri svilopredionice, zatim zavedenja: tiskarne, knjigarnice, kazina, čitaone itd.«
5. Dukat, »Tomaša Mikloušića...« 198.
6. Stjepan Mlinarić: »Crtice iz Medimurja«, »Hrvatski dom« zabavnik hrvatske omladine, izd. Djačko društvo Hrvatski dom na 1. hrvatskom sveučilištu, Zagreb, 1, 1876.

Primljeno: 1995-11-28